I

Як помер наш батько, — нехай йому земля пером! — оставив нам дев'ять пар волів полових, хороших. Нас було три брати; я — найменший, хлопчиком після батька остався. Середній одружився і покинув чумацтво. Мати дуже просила: "Покинь, сину, чумакувати; я тепер нещаслива у світі, — хоч ти мене трохи розважатимеш..." Да таки й плохий він був, частенько слабував.

Стали ми з старшим братом чумакувати. Грицько був парубок високий, чорнявий, кароокий, парубок — як орел. От стали чумакувати... Я вже й старий, уже дочка к осені рушники готує, а ще й тепер мені так і сниться: широкий степ безкраїй, стелеться шлях, ідуть наші круторогі, риплять вози, а місяць світить...

— А що, хлопче, злічив зорі? — гукне Гриць, як у дзвін ударить. Я так і схоплюсь.

Як іти з нашого села у Крим, треба переходити Кумиці, козаче село, велике, аж на двох горах, дві церкви муровані, річка, хати все нові, коло кожної красний, прекрасний вишник! Славне село! Туди оддана наша тітка, материна сестра, то ми, було, завсігда заходимо до їх. Тітка нам рада, розпитує, частує, розказує. Переночуємо в їх та й у дорогу, — а далі вже й бариться стали, днів два або й три перебудемо; то брат знакомого товариша піджидає, то в його віл заслабне... Мені, хлопчині, се й добре, чи з хлопцями заведусь або на тині сиджу, як півень.

II

Одної весни вийшли ми рано з дому, пристали в Кумицях, як і звичайно, на третій день увечері. Тепло було, й вишні цвіли рясно. Не доїхавши до тітчиної хати, Гриць спинив воли та й каже:

— Дивись, Івасю, не одходь, братіку; я зараз вернусь.

— А куди се, Грицю?

— Да треба до знакомого чоловіка забігти. Возів не лишай! — Та й пішов; а я за ним назирком: до яких се знакомих людей він ходить?

Перейшли вулицю; підкрались під нову хату. Гриць свиснув; переждав трохи, свиснув удруге... утретє... Все нічого не чути. А мене аж під п'яти пече, — що се буде? Обійшов Гриць садок. Якраз під старою вишнею, що, здається, найрясніше цвіла, стояла дівчина, хороша, як зоря ясна; руса коса нижче пояса. Стояла вона проти місяця-молодика і, піднявши білу руку, промовляла:

Молодик —

Як гвоздик!

Тобі роги красні,

Мені очі ясні!

Як почала приказувати так удруге, Гриць тихесенько свиснув. Дівчина стрепенулась, як сива зозулька; прислухається... Грицько ближче.

— Грицю! — каже. — Се ти, Грицю?

Я собі послухати посунувсь, та як був дурний, так і шурхнув у яму, — увесь вид кропивою пожалив. Якийсь вражий син під самісіньким тином яму викопав. Годі вже тоді слухати! вискочив та до возів! Мабуть, Гриць подумав, чи не зайця сполохнув.

Перестояли ми три дні в Кумицях. Грицько піджидав знов знакомих людей, — не прийшли вражі сини! а сам тим часом щовечора ходив, а світом вертавсь. Я, шатаючись із хлопцями, допитавсь, чия се нова хата: Данила Мороза. Козак був усатий, здоровий, а ще до того й дуже сердитий; мав дочку Марину.

III

Сходили ми в Крим щасливо. Вертаючись, як того треба, стали в Кумицях. Гриць одговорився хутенько од тітки і побіг. Тільки ж сього вечора швидко вернувсь, чогось дуже смутний.

Сіли ми вранці снідати; тітка й каже:

— Чи ти знав, Грицю, Данила Мороза дочку, Марину?

— А що таке?

— Оддав її батько заміж, — присилував, нещасливу! Як вона побивалась бідна! мов неживу повезли до свекра.

Я глянув на Гриця: він слухав і пильно дививсь у вікно.

— Вийшла заміж — як за стінку засунулась: змарніла, зв'яла, моя рибочка. А дівчина була як сонце. До мене, було, частенько прибіжить — щебече, розпитує...

— За кого ж її оддано?

— Та за Йвана Бондаря, — от у Дзвонарях, недалечко. Такий багатир!..

Як понурив голову мій Гриць, то до самого дому не підняв.

IV

А мати все:

— Одружись, Грицю, та й одружись! Чому ні?

— А тому ні, — каже Гриць, — що любої пари не знайшов; а побратись абияк негоже!

Сидимо, було, в хаті, мати й почне журитись, а далі й каже:

— Що то за дівчата гарні у нас на селі! Нема і в Києві, мабуть, кращої, як Катря Барабашівна.

А сама дивиться на Гриця.

— А нема, — каже Гриць.

— Хіба Мотря Яковенкова? О-о, хороша дівка, дуже хороша!

— Хороша й Мотря.

— А Мелася?

— І Мелася гарна.

Мати аж, було, заплаче. Так довіку бурлакою й зоставсь наш Гриць.

Марина — перечули ми через люди — скоро вмерла: кажуть, дуже лихий чоловік був. Він уже тепер третю жінку взяв.

V

Гриць уже сивий, як голуб, був, а все ходив у Крим. Не хотів ані дружитись, ані дома жити — чумакував. Доля йому щиро служила, — так і золотів, так і золотів; да не тішило його багатство: ходив він більш для того, що вже в чумацтві закохався. Дома такий тихий, не гуляє, мало й говорить, а вийде в степ — другий чоловік, неначе світ йому вгору піднявсь! Ходить поміж возами жвавий та сміли́й. Або заспіває: "Та доле ж моя, доле! да чом ти не такая, як доля чужая!" — аж по степу лунає...

Добре співав! Як., було, заспіває "Нечая", то тобі здається, що от-от козаки вийдуть! по плечах так і сипле морозом. Справедливий чумак був!

Він у нашому селі церкву новим ґонтом обшив і хрести позолотив. Не одного убогого чоловіка вирятував із біди.

Матір шанував дуже. Вона його пережила; уже зробилась мала зовсім, от як жовтенький грибочок, а пережила чумака.

Третій рік, як він помер. Іще кріпкий чумак був. Умираючи, казав у пущі вирити під дубом два скарбці з грошима, один матері оддати, а на того його поховати гарно, висипати високу могилу, а хрест поставить із цілого дуба. Так ми зрубали дуба під кореня, обтесали трохи гілля да й упустили в землю, так, як хрест. Аж геть-геть із степів видно!